
4

bap

HÖKÜMETİŇ KANUN ÇYKARYJY PUDAGY

KONGRESİŇ HUKUKLARY

*«Hökümet kanun çykarmak
hukugyna eýedir».*
– Aleksandr Gamilton,
Federalistiň ýazgylary,
1787–1788 ýý.

Kapitoliy (ABŞ-yň Kongresiniň binýady)

Konstitusiyanyň 1-nji maddasy federal hökümetiň ähli kanun çykaryjlyk hukugyny iki palatadan: Senatdan we Wekiller Palatasyndan ybarat bolan Kongrese berýär. Senat, Konstitusiyada belgilenilişi ýaly, her bir ştat üçin iki agzadan durýar. Hazirki wagtda bu guramanyň agzalarynyň umumy sany 100-dir. Wekiller Palatasy üçin agzalyk ştatnyň ilatynyň sanyna baglylykda amala aşyrylýandygy üçin Konstitusiyada göz önünde tutulan däl. Häzirki wagtda onuň sany 435-e deňdir.

Konstitusiýa kabul edilenden 100 ýyl geçenden soň, şol döwürler içinde senatorlar halkyň gös-göni ses bermegi bilen däl-de, eýsem ştatnyň kanun çykaryjy guramalary tarapyndan saýlanylýardy we olaryň her biri öz dogduk ştatlarynyň wekilleri hasaplanýlardy. Senatorlaryň borçlary ähli kanun çykaryjy aktlarda öz ştatlaryna deň hukukly garalmagyny üpjün etmekden durýardy. 1913-nji ýylda kabul edilen 17-nji Düzediş Senata gös-göni saýlawyň bolmagyny üpjün etdi.

Konstitution Konventiň wekilleri, eger-de iki aýratyn toparyň – ştat häkimiyetlerine wekilçilik edýän biriniň we halka wekilçilik edýän beýlekisiniň, bilelikde her bir teklipl edilýän kanuny goldasalar, Kongressiň ol ýa-da beýleki kanunlary kabul etmekde howlukmaçlyga, ýa-da ätiýaçsyzlyga ýol bermeginde gorkynyň azaljakdygyny görkezýärler. Britan Parlamentinde edilişi ýaly, bir palata beýlekini hemişe barlap bilerdi. On yedinji Düzedişiň girizilmegi iki palatanyň arasyndaky güýçleriň deňagramlylygyny, hususan, üýtgetmedi.

Konwentde Kongressiň düzümi we hukugy barada dartgynly jedele gara-

mazdan, birnäçe wekiller kanun çykaryjy häkimiýetiň az ähmiýetiniň bardygyny barada pikir edýärdiler. Ýurduň içindäki syýasy işjeňligi ştatlaryň häkimiyetlerine we ýerli häkimiýet guramalaryna galdyryp, Kongress, esasan, daşary syýasatyň meseleleri bilen meşgullanar diýip pikir edenler hem boldy. Indi olaryň-da we beýlekileriň-de garaýyşlarynyň ýalňyşdygy aýk-aýdyň boldy. Hakykatdanda, Kongress özüniň örän işjeňdigini subut etdi, giň hukukly we ýurduň abadançylygyna degişli ähli pudaklarda güýçli häkimiýetli gurama boldy. Amerikan taryhynyň dürli döwürlerinde, 480 000 adamly Kongressiň häkimiýetiň ýerine ýetiriji bölümüne täsiri kä ýokarlanylýar, käte azalan bolsa-da, bu guramanyň wezipesi hiç mahall prezidentiniň kararlaryny diňe «möhürlemäge» syrykdyrylmady.

KONGRESSIŇ AGZASY KIM BOLUP BILER?

Konstitusiyada hiç bir şahsyýetiň otuz ýaşa ýetmese, dokuz ýylyň dowamynda ABŞ-yň raýaty we saýlaw wagtynda saýlanylýan ştatynyň ýaşajylysy bolmadyk halatynda senator bolyp bilmejekdigi görkezilýär. Wekiller Palatasynyň agzalary ýigirmi baş ýaşa ýeten, ýedi ýylyň dowamynda ABŞ-yň raýaty we saýlaw wagtynda saýlanylýan ştatynyň ýaşajylysy bolmalydyrlar.

Senatyň düzümine her ştatdan iki senator girýär. Meselem, 3156 inedördül kilometre golaý ýeri bolan in kiçi ştat Rod-Aýlendiň meýdany 1 524 640 inedördül kilometre golaý ýeri tutýan ABŞ-yň in uly ştaty Alýaska bilen deň senatorlyk wekilçiligi hukugy bardyr. 480 000 ilat-

Kongressiň 106-njy çagyrylyşynyň agzalary ABŞ-yň Wekiller Palatasynyň jaýynda kongresmenleriň kasamyny kabul edýärler. Ýanwar 1999 ý.

ly Waýoming ştatynyň 32 270 000 ýaşajyly Kaliforniýa ştaty bilen deň derejede wekilçiligi bardyr.

Wekiller Palatasynyň agzalarynyň jemi sany hemişe Kongress tarapyndan kesgitlenilýärdi. Şol san ştatlaryň arasynda ilatynyň sanyna görä bölünýär. Konstitusiyä, ilatyna garamazdan, her bir ştata Wekiller palatasyna azyndan bir agzanyň bolmagyny üpjün edýär. Häzirki wagtda ýedi ştatyň-Alýaska, Delaware, Montana, Demirgazyk Dakota, Günorta Dakota, Wermont we Waýomingtoniň Palatada ýekeje agzalary bardyr. Beýleki bir tarapdan, alty ştat özläriniň ýigrimiden gowrak agzalary bilen bu palatada wekilçilik edýärler. Diňe Kaliforniýanyň özüniň onda 52 wekili bardyr.

Konstitusiýa her on ýyldan ilat ýazuwynyň geçirilmegini we Wekiller palatasy üçin orunlaryň ilatnyň sanynyň üýtgemesine laýyklykda gaýtadan paýlanmagyny göz önünde tutýar. Konstitusiyanyň başlangyç düzgünnamasynda wekilleriniň sany her 30,000 raýat üçin birden artyk bolmaly daldır diýlip ýazylýdyr. Ilkinji Wekiller palatasynda 65 agza bardy, birinji ilat ýazuwyndan soňra ol san 106-a çenli artdyryldy. 1:30 000-e formula yzygiderli ulanylsa, Birleşen Ştatlaryň ilatynyň ösüşi Wekiller palatasynyň agzalarynyň umumy sanyny 7000-e ýetirerdi. Munuň deregine, agzalan formula ýyllar içinde düzedişler girizildi we şu wagtda wekilleriniň raýatlarynyň sanyna gatnaşygy takmynan 1:600 000 formulany düzýär. Ştatlaryň

kanun çykaryjy guramalary olary, Kongresiniň Wekiller Palatasy üçin saýlaw boýunça, saýlaw okruglaryna bölýär, olar esasan, ilatynyň sany boýunça deň bolmalydyrlar. Her iki ýyldan her okrugyň saýlawçylary Kongress üçin wekili saýlaýarlar.

Senatorlar bütin ştat boýunça geçirilýän saýlawlarda jübüt ýyldan bir gezek kesgitlenilýär. Senatorlyk möhletini alty ýyl we her iki ýyldan Senatyň üçden bir bölegi saýlanmaga degişli bolýar. Şonuň üçin-de, senatorlaryň ikiden üç bölegi hemişe kanun çykarmakda kabir milli derejesi bolan adamlardyr.

Şeýle alanynda, Wekiller Palatasynyň tutuşlygyna kanun çykarmakda ön tejribesi bolmadyk adamlardan düzülmegi mümkindir. Ýöne, iş ýüzünde bu palatanyň agzalarynyň aglabasy birnäçe gezek gaýtadan saýlanýar we Wekiller Palatasy hem edil Senat ýaly, mydama, özündäki tejribeli kanun çykaryjylaryň ol ýa-da beýleki esasy toparynyň bolmagyna daýanýar. Wekiller Palatasynda wekilleriniň agzalykda bolmaly möhletiniň iki ýyly düzüändigi sebäpli, ol ýa-da beýleki Kongresiniň işiniň dowamlylygy iki ýyla deňdir.

Ýigirminjy Düzedişde Kongresiniň özüni başga wagty belleýän ýagdaýlaryndan aýry halatlarda, her ýylyň 3-nji ýanwarynda nobatdaky sessiýasyna çagyrylýandygy görkezilýär. Kongresiniň sessiýasy, onuň agzalary onuň işini bes etmeklige ses berýänçä, dowam edýär, ol bolsa, adatça ýylyň ahyrynda bolýar. Prezidentiň zerur hasap eden halatynda, ýörite sessiýany çagyrmaga ygtyýary bardyr. Kongresiniň sessiýasy, Waşingtonda ýerleşýän, Kolumbiýa Federal okrugi, Kapitoliýanyň binýadynda geçirilýär.

WEKILLER PALATASYNÝŇ WE SENATYŇ HUKUKLARY

Kongresiniň her bir palatasynyň, döwlet girdejilerini artdyrmak baradaky meseleden başga, islendik mesele boýunça islendik kanunyň taslamasyny onuň garamagyna bermäge ygtyýary bardyr, sebäbi ol Wekiller Palatasyndan iberilmelidir. Şol sebäpli uly ştatlaryň kiçi şatlara garanda, döwlet gaznasyna has köpräk täsir edip biler diýen pikirini döremegi mümkin. İş ýüzünde bolsa, her bir palata beýleki palatanyň kabul eden kanunyna garşy ses berip biler. Senat Wekiller Palatasynyň teklipe eden ol ýa-da beýleki taslamasyny – hatda islendik taslamasyny-da – goldaman biler, ýa-da onuň mazmunyny üýtgedýän düzedişleri girizip biler. Şeýle ýagdaýda iki palatanyň agzalaryndan düzülen ylalaşdyryjy komitet taslama kanuna öwürilmänkä, onuň iki tarapy hem kanagatlan-dyran ylalaşykly görnüşini işläp düzmelidir.

Mundan başga-da, Senatyň ýörite şol gurama berkidilen, ýagny prezident tarapyndan ol ýa-da beýleki ýokary wezipelere jogapkär adamlaryň belenilmegini we ol tarapyndan federal hökümetiň ilçileriniň belenilmegini ykrar etmek, şeýle-de ähli gepleşikleri sesleriň ikiden üç bölegi bilen tassyklamak ýaly, kesgitli ygtyýarlyklary bardyr. Iki ýagdaýda hem, eger-de Senat garşy diýip ses berse, ýerine ýetiriji häkimiýetiň işi amala aşmaýar.

Ýokary raýatlyk wezipeli adamlary jogapkärçilige çekmek işi ulanylan halatynda, Wekiller Palatasynyň, Senat tarapyndan işiň impiçment tertibinde diňlenilmegine getirip biljek, özüni

nädogry alyp barmak barada günäni ýöňkemäge aýratyn hukugy bardyr. Senatyň işleri impiçment tertibinde seretmekde we wezipeli adamlaryň günäkär ýa-da günäkär dälidigini ykrar etmekde aýratyn hukugy bar. Federal hökümetiň ol ýa-da beýleki wezipeli adamlarynyň günäkärdigini tassyk etmek onuň döwlet gullugyndan aýrylmagyna getirýär.

Kongresiniň giň hukuklary ABŞ-nyň Konstitusiasynyň 1-nji maddasynda giňişleýin beýan edilendir. Kongresiniň şu aşakdakylara ygtyýary bardyr:

- Salgytlary bellemäge we ýygnamaga;
- ABŞ-nyň pullaryny karz almaga;
- Aýry-aýry ştatlaryň we daşary döwletleriň arasyndaky söwdany sazlamaga;
- Daşary ýurtlaryň raýatlarynyň ýerli raýat edilmegi üçin ähli ýerde birmeňzeş düzgüni ýola goýmaga;
- Pul çykarmaga, onüň hümmetini sazlamaga we gymmat bahaly kagyzlaryň we Birleşen Ştatlaryň dolanyşykda bolan teňnesiniň galp ýasalmagyna jeza çärelerini göz önünde tutmaga;
- Agram we ölçeg birliklerini bellemäge;
- Bankrot barasynda mesele boýunça bimeňzeş kanunlaryny kabul etmäge;
- Hat-habarlar gulluklaryny we hat-habarlar ýollaryny döretmäge;
- Awtorlara we oýlap tapyjylara olaryň eserleri we açyşlary üçin aýratyn hukuklary bellemäge;
- Federal sudlaryň ulgamyny düzmäge;
- Garakçylygy jezalandyrmaga;
- Uruş ygylan etmäge;
- Goşun döretmäge we saklamaga;
- Harby-deňiz güýçlerini döretmäge we saklamaga;
- Federal kanunlaryň ýerine ýetirilmegini üpjün etmäge, gozgalanlary

we çözüşiň alamatlaryny basyp ýatyrmak üçin polisiýany çagyrmagyň çärelerini göz önünde tutmaga;

- ABŞ-nyň hökümeti bilen ähli kanunlary çykarmaga (Waşington, Kolumbiýa federal okrugi)
 - ABŞ-nyň Konstitusiasynyň berjaý edilmegini üpjün etmek üçin ähli zerur kanunlary çykarmaga.
- Şu düzgünleriň birnäçesi könelişendir, ýöne olar täsirliliginde galýarlar. 10-njy Düzediş milli hökümete degişli däl hukuklaryň şatlara ýa-da adamlara berkidilýändigini göz önünde tutup, kongres hukuklaryna kesgitli çäkleri belleýär. Mundan başga-da, Konstitusiya, hususan Kongress üçin kesgitli hereketleri gadagan edýär. Onuň şu aşakdakylara hukugy ýokdur:

- *habeas corpus* buýrugynyň hereketini (tussaglykda saklanýan şahsyýeti onuň dogry tussag edildigini anyklamak üçin suda getirmek barasynda sud buýrugy) ýatyrmag;
- garşylyklaýyn güýje eýe bolan we şeýlelikde anyk hereketi ol edilen-den soň, jenaýata öwürýän islendik kanuny kabul etmäge;
- suda seretmezden adamlary jenaýatlary, ýa-da bikanun hereketleri üçin günäkärleýän kanunlary çykarmaga;
- raýatlardan, öňki geçirilen ilat ýazuwynyň esasynda däl-de, eýsem göni salgytlary almaga;
- islendik ştatdan çykarylýan harytlara salgyt, ýa-da paç tölegini salmag;
- söwdada we islendik ştatnyň deňiz portlaryna salgyt salmakda, ýa-da olardan peýdalanýan sudlara eglişik etmäge;

□ haýsydyr bir dworýan titullaryny kanunlaşdyrmaga.

KONGRESIŇ JOGAPKÄR ADAMLARY

Konstitusiyada wise prezidentiň Senatyň başlygy bolmalydygy görkezilýär. Ýöne, ol sesleriň deň bölünýän halatlaryndan aýry ýagdaýlarda, ses bermeklige gatnaşmaýar. Senat wise-prezidentiň ýok mahalynda, bu guramanyň ýyg-naklaryna baştutanlyk etmek üçin, *pro tempore*¹ başlygyny saýlaýar. Wekiller palatasy şeýle-de öz başlygyny palatanyň spikerini saýlaýar. Ol, ya-da *pro tempore* başlygy elmydama palatalaryň her birinde agdyklyk edýän syýasy partiýalaryň agzalary bolup durýarlar.

Her bir täze Kongresiň işiniň başynda, syýasy partiýanyň agzalary, teklipl edilýän kanunlaryň akymyna bellenen suratda hötde gelmek üçin, olaryň adyndan we beýleki resmi adamlaryň adyndan çykyş etjek öz liderlerini we beýleki resmi adamlary saýlaýarlar. Bu resmi adamlar ýolbaşçylyk edýän adamlar we komitet başlyklary bilen birlikde kanunlaryň çykarylmagynda güýçli täsire eýe-dirler.

KOMITETLERIŇ WEZİPESI WE IŞ TERTIBI

Kongresiň esasy häsiýetleriniň biri-de, onuň gündelik işlerinde komitetleriň agalyk ediji wezipäni ýerine ýetirýänligidir. Komitetler özläriniň häzirkä ähmiýetine konstitusiyon sebäplere görä däl-de, eýsem kem-kemden ösüşiň dowamynda kesgitlediler, sebäbi Konstitusiyada olaryň döredilmegi barada hiç zat görkezilmeyär.

Senatda 80 sesiň garşysyna 18 sesiň bolmagy bilen, salgytlaryň azaldylmagy barasynda kanun kabul edilenden soň. Missisipi ştatynyň Respublikan partiýasyna wekilçilik edýän, Senatda köplügiň lideri, Trent Lott Florida ştatynda Demokratik Partiýanyň senatory Bob Grem bilen elleşýär. Lott «her bir salgyt töleýjiniň durmuşynyň ähli döwürlerinde salgyt ýüküni ýeniletmekde Senatyň iki partiýaly tagallalaryna» ýokary baha berdi. 1997-nji ýylyň iýuny.

Häzirkä wagtda Senatda 17 sany hemişelik (uzak möhletleýin) komitet bar. Wekiller Palatasyna 19 komitet bar. Komitetleriň her biri kanun çykarmagyň kesgitli bölümlerinde: daşary işlerde, gorag işlerinde, bank işinde, söwdada, pul goýbermekde we ş.m.-de ýörtileşýär. Palatalaryň her biri tarapyndan girizilýän taslamanyň ählisi diýen ýaly, öwrenmek we soňraky hödürlemäni bermek üçin degişli komitete iberilýär. Komitet kanun taslamasy tarapyndan teklipl edilýän islendik çäräni goldap, gözden geçirip, ret edip, ýa-da üns bermän biler. Islendik taslamanyň, degişli komitet tarapyndan bu dokumentiň ilkinji goldawyny almazdan, Wekiller Palatasyna ýa-da Senata barmagy galapyn mümkin

däl. Wekiller Palatasyna, kanun taslamasynyň komitetden giň ara alyp maslahatlaşma berilmegi baradaky haýyşnamany kanagatlandyrmak üçin onuň agzalarynyň 218-niň golunuň bolmagy hökmanydyr. Senatda, şeýle ýagdaý üçin, diňe onuň agzalarynyň aglaba böleginiň razylygynyň bolmagy ýeterlikdir. Iş ýüzünde bolsa, şeýle haýyşnamalar kanun boýunça talap edilýän bu goldawy, seýrek halatlarda alyarlar.

Her bir palatada köplügiň partiýasy komitetleriň wezipesine we iş tertibine gözegçilik edýärler. Komitetleriň başlyklary bu partiýa degişli kanun çykaryjalaryň, ýa-da partiýanyň şeýle maksat üçin ýörite bellenen agzalarynyň toparlarynyň ýyg-naklary esasynda saýlanýarlar. Azlygyň partiýasy komitetlerde her bir palatadaky agzalarynyň sanyna deň derejede wekilçilik edýärler.

Kanunlar Kongrese dürli usullar bilen girizilýär. Olaryň birleri hemişelik komitetler tarapyndan düzülýär; beýlekileri kanun çykaryjylyk işjeňliginiň anyk meseleleri bilen meşgullanýan ýörite komitetler tarapyndan; üçünji birleri prezident, ýa-da ýerine ýetiriji häkimiýetiň beýleki jogapkär adamlary tarapyndan hödürleýärler. Kongresiň işine gatnaşmaýan raýatlaryň we guramalaryň ol ýa-da beýleki taslamany onuň agzalaryna hödürlemäge mümkinçiligi bardyr, Kongresiň aýry-äýry agzalary bolsa, kanuny teklip bilen özlari çykyş edip bilerler. Kanun taslamalary girizilenden soň, olar köp halatlarda, bu taslamalary goldaýan, ýa-da olara garşy çykyş edýän şahslaryň pikirlerini aýdnylaşdyrmak üçin jemgyýetçilik diňlemeleriň tutuş toparyny guraýan degişli komitetlere

iberilýärler. Birnäçe hepdä, hatda birnäçe aýa çekýän, diňlemek ýagdaýy kanun çykaryjylyk işini jemgyýetçiligiň kanun döretmäge gatnaşmagy üçin açýar.

Eger-de, ol, ýa-da beýleki komitet haýsydyr bir kanun taslamasyna degişlilikde oňaýly karar çykarýan bolsa, ol teklipl edilýän kanun açyk we giň ara alyp maslahatlaşma çykarylýar. Senatdaky iş düzgünleri kanun taslamalarynyň ara alyp maslahatlaşmasyna galapyn çäklendirmedik wagta rugsat berýär. Düzgünler boýunça Komitet, Wekiller Palatasyna Komitetiň agzalarynyň sanynyň köplügi sebäpli, ara alyp maslahatlaşmalaryň möhletini adatça çäklendirýär. Ol tamamlanandan soňra, adatça, palatanyň agzalary kanun taslamasyny goldamak, ony ret etmek, ýa-da ony gapdala goýmak – bu adatça kanun taslamasyndan dynmak islegini aňladýar we ret edilmek bilen barbardyr – ýa-da gaýtadan işlemek üçin yzyna, komitete, iberýärler. Eger, ikinji palata bu kanun taslamasyna düzedişler we üýtgeşmeler girizýän bolsa, iki palatanyň-da agzalaryndan ybarat ylaşdyryjy komitet taraplaryň arasyndaky agzalarygy çetleşdirmäge çalyşýar.

Palatalaryň ikisi tarapyndan kabul edilen kanun taslamasy prezidente iberilýär, sebäbi Konstitusiya laýyklykda, taslamanyň kanun bolmagy üçin, prezident degişli suratda oňa seslenmelidir. Prezidentiň taslama gol çekmekde saýlamaga hukugy bar; taslama gol çekse, ol kanun bolýar, ýa-da ony ret edip bilýär. Prezidentiň ret eden kanun taslamasynyň kanuna öwürilmegi üçin, onuň iki palatada hem, sesleriň ikiden üç bölegi bilen gaýtadan goldanylmagy zerurdyr.

Dowamy 76-nji sahypada

KOMITETLERİN ULGAMY

Konstitusiyada Kongresin komitetlerinin döredilmegi barasynda anyk talaplar yokdur. Yöne jurduň ösdügiçe, seredilýän kanunlaryň has jikme-jik öwrenilmegine zerurlygyn bardygy barha äşgär boldy.

Komitetleriň ulgamynyň başlangyjy 1789-njy ýylda, ýagny Wekiller Palatasynyň teklipe edilen täze kanunlaryň tükeniksiz ara alyp maslahatlaşmalaryna ulaşan mahalynda, goýuldy. Ilkinji komitetler Garaşsyzlyk ugrundaky urşuň, hat-habarlar ylalaşyklarynyň we çäkleriniň, şeýle-de beýleki döwletler bilen söwdanyň netijesinde ýüze çykan şikayatlar bilen meşgullanýardylar. Birnäçe ýyllaryň dowamynda komitetler kä döredilýärdi, käte syýasy, durmuşy we ykdysady özgertmelere baglylykda dargadylýardy. Meselem, häzirki wagtda Garaşsyzlyk ugrundaky uruş bilen baglanyşykly şikayatlar boýunça Komitetiň bolmagyna zerurlyk aýryldy, yöne Kongresin iki palatasynda hem weteranlaryň işleri boýunça Komitet bar.

Kongresin 106-njy çagyrylyşy (1999–2000 ýý.) Wekiller Palatasynda 19 sany hemişelik komiteti we Senatda 17, ýene-de düzümine iki palatadan hem wekiller girýän 4 sany hemişelik komitetleri: Kongresin kitaphanasynyň komiteti, çap neşirleri boýunça komiteti, salgyt salma boýunça komiteti we ykdysadyýet boýunça komiteti öz içine alýar. Mundan başga-da, palatalaryň her biri anyk meseleleri öwrenmek üçin komitetleri döredip bilýär. Hemişelik komitetlerde işiň agramynyň yzygiderli artmagy bilen, 150 sany goşmaça komitetler döredildi.

Hakykat ýüzünde bu komitetler näme bilen meşgul bolýarkalar? Eger-de, gürrün bill – Kongresin seretmegine berlen kanun taslamasy – hakynda baryň bolsa, degişli komitet teklipe edilen kanunyň içgin öwrenilmegine jogapkärdir. Şeýle komitet adatça, bu komitetiň düzüminde işlemeýän hünärmenleriň, ýagny Kongresin agzalarynyň, hökümetiň ýerine ýetiriji pudagyň jogapkär adamlarynyň, hususy sektoryň guramalarynyň wekilleriniň we aýry-äýri raýatlaryň pikirlerini bilmek üçin olary dinleýärler.

Ähli maglumatlar ýygналandan soň, komitet täze kanun taslamasyna oňat seslenme bermelidigini, ýa-da onuň düzedişler bilen kabul edilmeginiň maksada laýykdygy hakyndaky hödürlemäni girizmelidigini kesgitleýär. Kämahal, kanun taslamasy gaýra tesdirilýär, ýa-da ünsiň galýar, bu bolsa, aslyýetinde, onuň seredilmesiniň gutarnykly tamamlanýandygyny aňladýar. Yöne, kanun taslamalarynyň komitetden çykarylýp, Wekiller Palatasynyň, ýa-da Senatyň doly düzümi tarapyndan kabul edilýän halatynda, Wekiller Palatasy we Senat tarapyndan berilen şol bir taslamanyň dürli görnüşleriniň arasyndaky çapraz gelmeleri aradan aýyrmak maksady bilen, bu taslamalaryň işine başga komitet girişýär. Iki palatanyň agzalaryndan durýan, çapraz düşmelerde ylalaşdyrýan bu komitet, (ylalaşdyryjy komitet) Kongresin ähli agzalaryny kanagatlandyryýan kanun taslamasynyň gutarnykly görnüşini taýýarlaýar, soňra gürrüňi edilýän kanunyň taslamasyny gutarnykly ara alyp maslahatlaşmak we sese goýmak üçin Wekiller Palatasyna we Senata iberilýär. Yokarda agzalan kanun taslamasy kabul edilen halatynda, gol çekilmek üçin prezidente berilýär.

KONGRESİN HEMIŞELİK YA-DA UZAK MÖHLETLEÝİN KOMITETLERI

WEKILLER PALATASY

*Oba hojalygy boýunça
Pul goýbermek boýunça
Ýaragly güýçleriň işleri boýunça
Bank işi we maliýe hyzmatlary boýunça
Býujet
Söwda boýunça
Bilim we zähmet resurslary boýunça
Döwlet reformalary we gözegçiligi boýunça
Wekiller palatasynyň dolandyryş meseleleri boýunça
Halkara gatnasyklary boýunça
Ýuridiki
Resurslar boýunça
Düzgünler boýunça
Ylym boýunça
Kiçi biznes boýunça
Wezipeli adamlaryň iş ýerinde özlärini alyp barmagynyň galyplary boýunça
Ýol ulaglary we infrastruktura
Weteranlaryň işleri boýunça
Býujet çykdajylarynyň üstüni ýapmak üçin serişdeler boýunça*

SENAT

*Oba hojalygy, azyk önümleri we tokaýçylyk boýunça
Pul goýbermek boýunça
Ýaragly güýçleriň işleri boýunça
Bank işi boýunça
Býujet
Söwda, ylym we ýol ulaglary boýunça
Energiýa we tebigy resurslar boýunça
Daşky gurşagyň we jemgyýetçilik işleriň meseleleri boýunça
Maliýe boýunça
Halkara gatnasyklary boýunça
Hökümet işleri boýunça
Saglygy goragyň, bilim, zähmet resurslary we pension üpjünçilik boýunça
Indeýleriň işleri boýunça
Ýuridiki
Senatyň reglamenti we dolandyryş işleri boýunça
Kiçi biznes boýunça
Weteranlaryň işi boýunça*

Prezident kanun taslamasyna gol çekmekden, ýa-da ony ret etmekden ýüz dönderip biler. Şeýle ýagdaýda kanun taslamasy prezidentiň goly bolmazdan, oňa baranyndan on gün geçenden soň (ýekşenbe gününü hasaba almazdan) kanuna öwrülip bilýär. Bu düzgünden ýeketäk kadadan çykma, ol hem Kongresiň kanun taslamasy prezidente iberilenden soň we ýokarda agzalan on günlük möhlet gutarmazyndan ön dargadylmagydyr. Bu ýagdaýda prezidentiň nähili ýol bilen bolsa-da, kanun taslamasyna seslenmekden ýüz döndermegi onuň ret edilmegini aňladýar; bu iş «jübi ýüz döndermesi» ady bilen bellidir.

DERÑEWLERI GEÇIRMEKDE KONGRESIŇ YGTÝYARLYKLARY

Kongresiň kanun çykaryjylyk işinden başga, has möhüm işleriniň biri özündäki ygtyýarlyklaryň çäginde derñewleri geçirmekdir. Bu ygtyýarlyklar, adaty, haýsydyr bir kesgitli maksat bilen döredilen hemişelik komitetlere we ýörite komitetlere, ýa-da iki palatanyňda agzalaryndan düzülen bilelikdäki komitetlere berilýär.

Derñewler geljekki kanunyň zerurlygy hakynda maglumat ýygnamak, eýýäm kabul edilen kanunlaryň täsirlilikini barlamak, hökümetiň beýleki pudaklarynyň dürli guramalarynyň agzalarynyň we jogapkär adamlarynyň başaraýlygyny we ak ýürekliligini ýüze çykarmak we seýrek halatlarda ýokary raýatlyk wezipeli adamlary jogapkärçilige çekmek kadasyny taýýarlamak maksady bilen geçirilýär. Köplenç, komitetler derñewleri geçirmekde we jedelli meseleleri dykgat bilen öwrenmekde

ýardam bermegi üçin daşky barlagçylaryň hyzmatlaryndan peýdalanýarlar.

Derñewleri geçirmegiň ygtyýarlyklary ikinji derejeli möhüm işleri öz içine alýar. Olaryň biri-de, derñewleriň barşyny we onuň netijelerini halka ýetirmekdir. Komitetleriň diňlemeleriniň köpüsi açyk häsiýete eýedir; jemgyýetçilige bellidir we habar beriş serişdeleri bilen günden beýan edilýär. Şeýlelikde, Kongresde diňlemeler, kanun çykaryjylaryň ABS-nyň raýatlaryny bu ýurduň meseleleri barasynda habardar etmek we olaryň çözgüdinde amerikan jemgyýetçiliginiň giň gatnaklarynda gyzyklanmany oňarmak üçin ulanylan, uly ähmiýete eýe bolan, bütewi mehanizmi bolup durýar. Mundan başga-da, Kongresiň komitetleri biperwaý şaýatlary görkezme bermäge mejbur etmekde we görkezme bermekden boýun gaçyran şaýatlary Kongrese dil ýetirendigi üçin sud jogapkärçiligine çekmekde we galp görkezme berýänleri ýalan şaýatlygy üçin sud yzlamalaryna sezewar etmekde ygtyýarlyklary bardyr.

KONGRESIŇ RESMI DÄL TEJRIBESI

Ýewropa parlament ulgamlaryndan tapawutlylykda, ABS-yň kanun çykaryjylarynyň saýlanyp alynmasynyň we özlerni alyp barmagynyň, merkezleşdirilen partiýa düzguni bilen hiç hili diýen ýaly umumylygy ýokdur. Esasy amerikan syýasy partiýalarynyň her biri ýerli we ştat guramalaryna, dört ýyl arakesme bilen bolýan prezident saýlawlary döwründe milli partiýa – Respublikan ýa-da Demokratik partiýa birleşýän bileleşigine ýolbaşçylyk edýärler. Şeýlelik-

de, Kongresiň agzalary öz wezipesi üçin bir partiýanyň ýolbaşçysyna, ýa-da Kongresdäki işi boýunça kärdeşlerine däl-de, eýsem onuň üçin ses beren ol ýa-da beýleki ştatyň ýerindäki saýlawçylara borçludyr. Netijede, Wekiller Palatasynyň agzalarynyň we senatorlaryň kanun çykaryjylyk tertibi individualizmiň we idiosinkraziýanyň ýüze çykarmak meýline eýedir; bu bolsa olar tarapyndan görkezilýän saýlawçylaryň we kontingentiň azatlygynyň we ägirt tapawutlarynyň şöhlelenmesi bolup durýar; munuň çesmesi bolsa, bu wekilleriniň we senatorlaryň hut özlere berlen saýlaw okrugyny «jemlemegiň» hötdesinden gelendigi barasyndaky hakykatdyr.

Şonuň üçin, Kongress köp basgançakly däl-de kollegiýal guramadyr. Häkimiýet korporasiýada edilişi ýaly, ýokardan aşaklygyna ýaýranokda, eýsem dürli ugurlara ýaýraýar. Häkimiýetiň diňe sähelçe merkezleşdirilmesi gözgeçiligi alynýar, sebäbi «jezalandyrmak, ýa-da geçirimlik etmek» örän ähmiýetsiz bolup durýar. Kongresiň syýasaty başaraýan birleşiklerini döredilmegi bilen emele gelýär; olaryň düzümi meselä baglylykda, üýtgäp durýar; onuň çözgüdi üçin kanun çykaryjylar ol ýa-da beýleki birleşiklere birikýärler. Kähalatda, dürli taraplardan zor salmalar bolan mahalynda – Ak Tamdan başlap, ähmiýetli güýje eýe bolan ykdysady we etniki toparlara çenli – kanun çykaryjylar çözgüdi gaýra goýmak we şol bir wagtda täsirli sektora özlerni ýigrendirmezlik üçin, kadalaryň düzgünlerinden peýdalanýarlar.

Kongresiň ol ýa-da beýleki agzasynyň wezipesini ýygy-ýygydan kesgitleýän, özüni alyp barmagyň resmi däl,

ýa-da ýazylmadyk düzgünleri bar. «Habardar edilenler», ýagny Wekiller Palatasynyň agzalary we senatorlar kanun çykarmak boýunça özlerniň gös-göni borçlarynda tagallalaryny jemlemek bilen, «habardar edilmedikler», ýagny milli derejedäki meseleler boýunça çykyş etmek bilen ykrar edilmekligi gazananlara garanda, Kongresden daşarda uly abraýdan peýdalanýarlar. Kongresiň agzalarynyň öz kärdeşlerine hormat goýmalydygy we ol ýa-da beýleki kongresmeniň onuň kimdir biriniň opponenti bolup durýandygyna we onuň gorayan syýasy ugrunyň kimdir birine juda ýakumsyzdygyna seretmezden, onuň şahsyýetini ýerliksiz aýyplamaly däl diýlip hasaplanýar. Şeýle-de, Kongresiň agzalarynyň kanun çykaryjylyk syýasatynyň diňe az sanly ugurlarynda ýöriteleşmelidirler we kanun döredijilik ulgamynda ýüze çykýan ähli meseleleriň jeminiň çözgüdinde ekspertiň wezipesine dalaş etmeli däl diýip pikir edilýär. Şu resmi däl düzgünleri berjaý edýänleriň oňat komitetlerde, ýa-da iň bolmanda, hususan, olaryň saýlawçylarynyň bähbitlerine garalýan komitetlerde ýer almaga mümkinçiligi köpräkdir. □

GÖZEGÇİLİK BOYUNÇA KONGRESİN YGTYÝARLYKLARY

Sözlükler «gözegçilik» sözünü «göz-gulak bolmak üçin synlamak» diýip we şeýle çemeleşme, Kongresin häkimiýetini ýerine ýetiriji pudagyna täsir etmek üçin ulanyan gurallarynyň has degerlileriniň biri boldy. Kongress tarapyndan gözegçilik ýitgä we aldawa ýol bermeyär; raýatlaryň azatlygyny goraýar; ýerine ýetiriji häkimiýetiniň kanunlary berjaý etmegini üpjün edýär; kanunlary döretmek we jemgyýetçilige aň-bilim ýaýratmak üçin maglumat toplamaga ýardam berýär we ýerine ýetiriji edaralaryň işine baha bermäge mümkinçilik döredýär. Gözegçilik ministrliklere, ýerine ýetiriji guramalara, buýruk çykaryjy komissiyalara we prezidentiniň işine degişlilikde amala aşyrylýar.

Kongress tarapyndan gözegçilik işiniň amala aşyrylmagy dürli görnüşlere eýe bolup biler:

- ❑ Komitetler tarapyndan gönükdirilýän talaplar we olarda diňlenilmeler;
- ❑ Prezident bilen resmi konsultasiýalar we ondan gelyän dokladlar;
- ❑ Senatyň prezident tarapyndan hödürlenýän kandidaturalar we ol ýa-da beýleki şertnamlary baglanyşmagyň amatlydygy barada berýän maslahatlary we goldaw;
- ❑ Wekiller Palatasynda ýokary wezipeli adamlary impichment tertibinde jogapkärçilige çekmek we onuň bilen baglanyşykly soňraky işleriň Senat tarapyndan diňlenilmegi;
- ❑ Wekiller palatasynda we Senatta ýigrimi başinji düzedişe laýyklykda, prezidentiniň öz borçlaryny ýerine ýetirmäge ukypsyz ýagdaýynda, ýa-da witse prezidenti wezipesinden boşatmak ýagdaýynda prosesual hereketler;
- ❑ Kanun çykaryjylar we hökümetiniň ýerine ýetiriji pudagynyň jogapkär adamlary bilen resmi däl duşuşyklar;
- ❑ Kongressmenleriň hökümet komissiyalarynyň düzümine goşulmagy;
- ❑ Kongresin komitetleri we her biri Kongresin täsirli gurallary bolup durýan, Kongresin Býujet dolandyryş edarasy, Baş Býujet-gözegçilik dolandyryş edarasy (Umumy Býujet hasabatly dolandyryş edarasy) we Tehnika baha beriş dolandyryş edarasy ýaly kömekçi guramalary tarapyndan geçirilýän derňewler;

Kongresin gözegçilik boýunça ygtyýarlyklary, ynsapsyz wezipeli adamlary wezipesinden çetleşdirmekte, syýasy ugry üýtgetmekde we ýerine ýetiriji häkimiýetiniň üstünden kanun tarapyndan bellenilýän täze çäreleriň berjaý edilmeginde, az ýardam bermediler. Ýnha, meselem, 1949-njy ýylda Senatyň ýörite goşmaça derňew komitetleri tarapyndan geçirilen derňewler Trumeniň administrasiýasynyň ýokary wezipeli döwlet işgärleriniň arasynda parahorlygynyň bardygyny ýüze çykardy. Bu birnäçe guramalaryň gaýtadan guralmagyna we Ak Tamyň hökümetde parahorçylyk işlerini derňemek üçin ýörite komissiyasynyň döredilmeginde getirdi. XX asyryň 60-njy ýyllarynyň ahyrynda Senatyň halkara gatnaşyklar boýunça işiniň Komitetde seredilmesiniň telewideniýede görkezilmegi Wýetnamda urşa garşy oppozi-

siýany çagyrmaga ýardam etdi. 1973-nji ýylda derňelen Wotergeýtiniň işi, öz gulluk wezipesinden syýasy bähbit almak üçin bikanun peýdalanýan Ak tamyň wezipeli adamlarynyň paş bolmagyna we soňraky ýylda, Wekiller Palatasynyň Ýuridiki komiteti tarapyndan başlanan, Riçard Niksony ABŞ-nyň prezidentliginden aýyrmak işi onuň prezidentliginiň soňuna nokat goýdy. 1975 we 1976-njy ýyllarda ýörite komitetiniň geçiren derňewleriniň netijesinde, gözleg geçiriji guramalarda berlen ygtyýardan düýpli hyýanatçylykly peýdalanma ýüze çykarylady; bu gözleg geçiriji işjeňligiň käbir görnüşleriniň üstünden barlag boýunça täze kanunlaryň girizilmeginde getirdi.

1983-nji ýylda, Kongresin ABŞ-nyň Gümrükhana gullugy we ABŞ-nyň immigrasiýa we naturalizasiýa Gullugy tarapyndan araçäkde has içgin barlaglaryň geçirilmegi barasyndaky teklibe degişli haýyşyndan soň, ýerine ýetiriji häkimiýetiniň bu teklibi, täze kanun kabul edilmezden, durmuşa geçirmäge ukypsyzdygy hakyndaky mesele goýuldy. 1987-nji ýylda gözegçilik babatyndaky tagallalar, ýerine ýetiriji häkimiýetiniň işinde, Eýrana ýarag satmakda we netijede alnan girdejiňiň bölegini Nikaragudaky «kontras» ady bilen belli häkimiýete garşy güýçlere ibermekde, ýüze çykan kanun bozmalaryň üstüni açmaga ýardam etdi. Kongress tarapyndan anyklykly maglumatlar şeýle hadysalara ýol bermeyän kanunyň ornaşdyrylmagy baradaky teklibiň girizilmeginde getirdi.

1996 we 1997-nji ýyllarda Kongresin iki partiýaly komissiyasy tarapyndan geçirilen derňewler we Senat tarapyndan soňraky diňlenmeler içkeri girdejiler Gullugynyň (IGG), we girdeji salgydynda jogapkär federal guramanyň işleriniň ýolbaşçylyk edilmeginde hyýanatçylyk we kemçilik hadysalaryny ýüze çykarmaga mümkinçilik berdi. Senatyň maliýe boýunça Komiteti, IGG-iň operatiw işgärleriniň şeýle güýçli zor salmaga tölenilmedik salgydyň öwezini dolmak üçin mejbur bolandyklaryny we kähalatda, salgyt töleýjileri bikanun yzarlandyklaryny tassyklaýan görkezmelerini diňledi. Muny, raýatlar özlerine IGG-niň onuň ýol bererliksiz hyjuwly tertibi bilen utgaşýan delilsiz talaplary bildirýändiglerini aýdyp tassykladylar, bu hamala, olaryň tölemedik salgydy sebäplidir diýen netijä geldiler. 1998-nji ýylda Kongres IGG-da reformalaryň geçirilmegi barada kanun kabul etdi, onuň netijesi garaşsyz gözegçilik bileleşiginiň döredilmegi we salgyt töleýjilere, olary salgyt tölemäge degişlilikde mamladyklaryny subut etmek zerurlygyndan azat etmegi we IGG-iň jedelli halatlarda ozüniň degişli subutnamalary görkezmeliçiginiň öz içine alýan, has ygtyýarly goragyň berilmegidir.

Kongresin gözegçilik boýunça ygtyýarlyklary, prezidentiniň işine gözegçiligi guramakda we döwlet syýasatynyň üstünden barlagy amala aşyrmakda nämäniň derwaýys ähmiýetli faktor bolup durýandygyny elmydama tassyklaýarlar.